

Շիրմա վերայ պիտի լան...
Եւ դու, ո՞վ մայր իմ, մայր իմ,
Պիտի ցանկատ հազար մահով, հազար հեղ
Զառակիչ չեղբ մեռելի...
Գործառուէն ինձի բարն.

« Վաղն այլևս

Այսեղ պիտի չունենաս
Գործ և գործիք բանկուռ.
Հիւսնդ եւ դու, և հիւսնդ
Թորախաւոր ցաւերով.
Պէտք եւ մեկնիլ. բնկերներդ
Վրդացին որ իրենց
Կեանքին համար 'ւ օրերուն
Այսեղէն շուտ բաժնուիս... »
Տեսան հաւիւս, և զրեան
Ո՛չ առնելիք, ո՛չ ապրիք.
Քրքիւնքներուս գինը, մայր,
Հազիւ պարտեցերս կրօնեց.
Եւ եւ երկու օր ամբողջ
Երկու ամբողջ գիշերներ
Ձիւնին վերայ քայելէն
Նկայ հասայ այս իրիւն:
Զամբուն վրայ ձիւնը գլխուս դիգունցաւ...

Մայր, մի յուզուիր, մի՛ յուզուիր, մայր, երբ բսեմ
Որ անցեալ օր մեծ եղբարս
Երեք օրէ վերջ դրժե՛լ
Մեռաւ: Եւ քեզ չիբելով
Ամէն վայրկեան արաստուեց:
Լացաւ, լացաւ, ու յետոյ
Աչքերը բաց թողեցինք:
Թաղեցիք գինքն ան ծառին սակ ուր յաճախ
Երբեք Զանգելի կէտ օրին:
Թաւկիւնակը գոր երանանձն էր դրկած
Անոյ, անոյ հոտերով
Սրբին վրայ դրի զայն...
Միւս եղբարս ալ լանկարծ
Օր մը եկան կանչեցին.
« Զինուոր պիտի լլայ » բարն.
Գրեաց, մայր իմ, գրեաց ան
Եւ ալ երբեք չի՛ դարձաւ.
Վերջին անգամ նայեցաւ
Ինձի, և այն ծամբային
Որ դեպի գիւղ կ'երկարէր...
Այդ միայնակ մրնացի,
Սև մահուան հէտ միայնակ...
Հիւսնդ եմ ես, անօթի,
Պատառ մի հաց, պատառ մի հաց ճարէ, մայր:
Մայրքս լանկարծ իր ծերութեամբ կանգնեցաւ
Ինչպէս ձիւնով ծածկուած ծառը դաշտին...
Զարկաւ ձեռքերը ծուռիկն,
Փետեց մազերը գլխուս,
Փետեց թել թել, ձիւն առ ձիւն...
« Ախ, անխճուած, անխճուած
Ըլայ, ըլայ, օրը օրի
Որ ծրնաւ դիւ երկինք, և եւ ծրնայ ձեղ.
Հիմա որ հողն, որ քարն, որ գետն անձուծ
Պիտի ծածկէ դիւ իր սակ.
Մարմինըս այս ազգուն
Եթէ չառնես, ո՞վ երկինք,
Պատառ պատառ ազգուններուն պիտի նետեմ,

Պիտի Հոգիս իսկ փետրոսեմ որ չը գայ
Վալել թարիքդ անօրէն...
Օ՛ր եւ ծրնայ զառակներս
Որ շուքին չակը իրենց
Զամբարդի պէս հովանամ
Երկինքը զո՛ւր պատահի...
Չը գրեաց ան, չը գրեաց
Երեքարձէն դայալութեան առուոյթս...
Վերջին մոմը դեռ երէկ
Հեկեկալով փառեցի
Խաչելութեան իր առջև.
Ձէ լրսեր ան, չէ լրսեր
Ազօթքը գոր եւ ուսայ
Իմ շատ փոքրիկ տարիքիս
Մազերս ան՝ ծերութեանց քրտուելէն
Մարմաններուն իր ոտքին.
Ախ, անխճուած, անխճուած
Ըլայ օրն ուր եւ ծրնայ...
Մեծ սրբայ երբ անեմով
Շեմին վրայ կ'օրէի
Մովերն ամէն և լիճերն
Աշուին անոր այէվէս
Գողակ փախչի կ'ուզէին...
Մազեր ունէր խորոտիկ
Հեղ լոյսին պէս մոմերուն...
Իսկ այն զառակս որ դիւնուոր
Տարին առանց համբուրիս
Նախառն եռուն էր պարեմզին
Չոր աղջիկները իրենց
Մոցերուն մէջ կը պահէն...
Օ՛ր, զառակ իմ, զառակ անոյ, մէկ հասիկ
Բախտէն ինձի մոռնացած,
Որ պէսգիղաւ արարիս, փակեա իմ աչքերս
Եզն ծիծերս, ըլաւ, քամէ, ո՞վ զառակս,
Երկու ձեռքով քամէ զանոց, և ծրծէ
Առեակ կաթիլը վերջին
Որ օձի պէս երակիս մէջ կը սողայ:
Կուրծքս իմ գրեմած է քան երկինքը վերի...
Մրծէ, ծրծէ սիրտս ծեր...
Տըղաս, չըկայ, հաց չըկայ...»

Ովաճաղ

ԵՆԱՐՈՆ

(*) Հետեւալ գրութիւնը օրինակած եմ Փառիկ Ազգ. Մատենադարանի քիւ 186 ձեռագրէն: Մեծապէս անտա
բերական է մեր իմն նկարչներու արհեստի քեմիքնական
մանրամասնութեանց մասին պատմական ծեղկութիւննե
րով: Իր երեստարակնիկ զայն եւ ցանկալի կը գտնեմ որ
մասնագէտներ մեկնարանոց մանրակրկիտ ուսումնասիրու
թեան մը ենթարկեն զայն:

Վ Ա Ս Ն) Ն Ա Խ Ա Շ Ի

Առաջի բանն նախաշին այս է. գտահասակն
ստոյնն թանձր ջրով օծէ (2) երեք (3) տառապա,
առաջինն թանձր (4), երկուսուսն քան դայն

(1) 2 ճռ. (2) 2. աւծէ: (3) 2. գ. (4) 2. թան

ճըր
A.R.A.R.@

նոսր, երրորդ (1) խնստ նոսր. յետոյ զպոռն առ, ու լաւ լօտ տարննի(2) ջրով երեք (3) տառպայ, օծանէ զտախտաւն. յետ չորիսայոյն առ ու լաւ դանկով (4) քերէ (5) որ կոկ լինայ, լաւ (6) կոկ արա (7) և յետոյ աւամէ՝ ինչ պիտանի է. յետոյ զնիւրդ լաւ (8) լօտէ (9) Տաւկթի (9) դեղինով խալամէ՝, առաջ գտանի (10) արա (11) զըրնեկով բոյր, յետոյ զտախտաւն ներկէ՝ ինչ ներկով որ ուզենաս. յետոյ գնանն ներկէ որ ներկով որ ուզենաս. թէ լաճարով անես զՏանդերն, լեղակով բաց տուր. թէ նաթթի անես, կանանչով բաց տուր. թէ կարմիր անես խմբղով բաց տուր. և լաւ խալամէ քալեցոյ (12) որպէս որ գիտես և բաց տալուն ձերակով ալ քալեցոյ (13) ի բեղերուն մէջն (14). յաջողի (15) Ատուծով (16):

Բայց զմարմնադեղն լաւ (17) գիտացիր. այլի գիտացիր որ լաւ (18) լօտել պիտի գրեղբանքն: Առ զորան և զթմուռ և քիչ (19) մի քրչան, գերեքն (20) ի մի տեղ Տաւկթի (21) դեղնով շաղկէ՝ և խալամէ՝ գերեքն զձեռովին և զտքն, յետոյ առ զծիրանին և լաւ աւամէ ծիրանով կաշքն զձեռովին զտքն լաւ աւամէ, որպէս աւամեն այնպէս պիտի լինայ (22). յետոյ զաւարինգէնն առ և ձերմակ (23) խաւանէ ու գերեքն շքերն բաց, յետոյ (24) զայս դեղին կէսն առ և քիչ (25) մի կարմիր շաղկէ՝ (26) և քսէ՝ (27) գերեքն, զձափառն ու զձեռովին ու գտ վին, յետոյ այլի ծիրանով աւամէ՝ կաշքն (28) զքիթ (29) զերանն զաշքն զտքն սեւով խալամէ զաւար, յետոյ զաշք (31) ձերմակն քիչ մ'որ երևի (32) կամ շերևի (33), սեն ալ նոյնպէս, յետոյ ձակտին բուրն (34) ձերմակ քալեցոյ (35) որտեղ որ պիտի զքիթ երեսն զաշք (36) բուր (37) զոտտալն զշքն զաշքն զձեռքն զտովին, նոյնպէս ա'ռ գիտարին ու որտեղ որ պիտի նոսր խալամով քալեցոյ (38) գերեքն, ձակտին գերեքն դին, զերանն և զշքերն կանանչով արա (39) նոսր, բայց զայս գիտացիր որ ինչ անես Տաւկթի (40) դեղնով արա (41), թէ չէ կաւարես յորժամ որ ջրգեղեց: Եւ կատարելոյն յետ և ջրգեղէ երկու (42) կամ երեք (43) տառպայ:

Պատին ծեփն (1) այսպէս արա՝ (2), ա'ռ զկիտն եւ ջրով շաղկէ՝ քիչ (3) մի աւազ խաւանէ՝ ի մէջ և շաղկէ և ովուսի ջրոն բոռւզանի բովա ու կիրին մէջն խաւանէ և ծեփէ՝ զպատն և լաւ (4) կոկանէ՝, և թո'ղ որ երկու կամ երեք (5) որ չորիսայ, յետոյ աւամէ՝ գործելով և զգեղն քսէ (6) խալամով որպէս կամիս. գրչանի տեղ պար է, բայց զայս գիտացիր որ ինչ դեղ որ քսես ստընծի ջուրն տաքոյ և ստընծի ջրով գրէ որպէս (7) գիտուն ես:

Բայց աղ զեղ (8) մարմնապոյն այսպէս արա՝ (9), ռաւամէ՝ գործելով, յետոյ սեւով, յետոյ ա'ռ զոխրան, ու քիչ (10) մի կանանչ ու շքերն բաց զաշք (11) ու զերեքն ու զմիտարն, յետոյ նոսր կարմրոյն այն շքերուն (12) վրայ (13) նոսր խալամէ՝, յետոյ ի այն կարմիրն ձերմակ խաւանէ՝, որ ձերմակն շատ լինայ. կարմիրն քիչ (14), ու քսէ (15) ի երեսն լրման գամէն, յետոյ ձերմակ քալեցոյ (16) որտեղ որ պիտի, զամեն բանն լաւ (17) պաշարէ:

Ջրեղրանն (1) ի մեկ ի մեկ (18) խաւանէ կանանչն ու գունգոյն լինայ, ի կարմիրն սև խաւանէ խորունկ ծիրանի լինայ, ի կարմիրն ձերմակ խաւանէ ալ կու լինայ, ի կարմիրն լաճարէ խաւանէ բաց ծիրանի կու լինայ, լեղակ խաւանէ՝ միջով կուլինայ, ի դեղին լեղակ խաւանէ՝ խորունկ նաթթի կու լինայ, լաճարէ խաւանէ՝ բաց կու լինայ:

Առ պաղաւնի (19) փայս ֆեռէ (20) եւ եռոցու (21) ջրով որ քանձանայ (22) և սակաւ քիչ ձգէ և սամղով գրէ՝:

Ջրոյքն երկէ զպտուղն և զաւշան լաւ երկէ՝ որ թանձրանայ (23) և սամղով գրէ՝:

Առ գարկին Տաւան ձգէ՝ և ծեփէ՝ և զլեղակն լաւ արա՝ (24) և վրայ (25) ա'ծ քիչ քիչ (26) և սամղն նուսն ջրով գրէ՝:

Ջաւաշղ զառիկն և զընձիթն աղա՝ և գրէ՝ սամղով. նարինձի է:

Նշանք կանանչ թանաքի (27), առ ժանգառ և մոխրի ջրով լաւ լվա՝ (28) ապա (29) սկուռայն Տան և այն ջրէն ի վրայ (30) ա'ծ որ զպզոն Տանէ ապա (31) զաֆրանն ի կտանն ա'ծ և տաք ջրով տրորէ և ժանգառն աւելի տրորէ՝ զաֆրանի ջրով և սամղն ալ ջրով տրորէ՝ պարզէ՝ և գրէ՝: Նշանք կարմիր թանաքի (32), առ գղղոր

(1) ձ. ծեփն: (2) ձ. արայ: (3) ձ. գիչ: (4) ձ. լօ: (5) բ. կամ գ: (6) ձ. գսէ:

(7) Ձեռ. ուղ: (8) ձ. յ. ձեղ: (9) ձ. արայ: (10) ձ. գիչ: (11) զաշք: (12) ձ. շքերուն: (13) ձեռ. վրայ: (14) ձ. գիչ: (15) ձ. քսէ: (16) ձ. զալից: (17) ձ. լօ: (18) ձ. ի մեկիմեկ: (19) ձ. աւազաղամի: (20) ձ. գերեք: (21) ձ. երցու: (22-23) ձ. թանձրանայ: (24) ձ. աղայ: (25) ձ. վր: (26) ձ. գիչ գիչ: (27) ձ. թանաքի: (28) ձ. լվայ: (29) ձ. ապա: (30) ձ. վր: (31) ապա: (32) ձ. թանաքի:

(1) ձ. գ: (2) ձ. սովընծի: (3) ձ. գ: (4) ձ. տանկով: (5) ձ. գերեք: (6) ձ. յօ: (7) ձ. առայ: (8) ձ. լօ: (9) ձ. Տաւկթի: (10) ձ. զգագն: (11) ձ. առայ: 12-13) ձ. քալեցոյ: (14) ձ. մեքն: (15) ձ. յաջողի: (16) ձ. ալ:

(17) Ձեռ. լօ: (18) ձեռ. լօ: (19) ձ. գիչ: 20) ձ. գի: (21) ձ. Տաւկթի: (22) ձ. լինայ: (23) ձ. ջերման: (24) ձ. յետոյ յետոյ: (25) ձ. գիչ: (26) ձ. շաղկէ: (27) ձ. գսէ: (28) ձ. զաշքն: (29) ձ. գերեք: (30) ձ. զափանչ: (31) ձ. զաշք: (32) ձ. զքիթ: (33) ձ. ջերմակ: (34) ձ. բուրն: (35) ձ. քալեցոյ: (36) ձ. զաշք: (37) բուրն: (38) ձ. քալեցոյ: (39) ձ. առայ: (40) ձ. Տաւկթի: (41) ձ. առայ: (42, 43) ձ. բ. գ:

մէկ (1) տարուն և եռացող (2) ջրով ող թան-
ձրնայ (3), սամդէ՛ և գրէ՛ ինչ որ կամենաս:

Առ գամջահն և զոսկին կ'սլայ (4) քաէ՛
ջրով որ մաշի, և դիր որ խտիկի, սամջ գարկ և
գաֆրանի գրէ՛, թող որ ցամաքի (5), ապա (6)
կոթէ (7) նոյնպէս գզեղին պղնձն (8) արա (9)
և գրէ՛ սամջով:

Զաշմարդն սամիի ջրով (10) և ապա (11)
աղջրով լվա որ խտիկի և թող որ ցամաքի (12),
ապա (13) ա՛ռ ձազուց մեղր ծոր և պինդ (14),
գարկ այնով գրաշմարդն որ կոթի, ապա (15) այլ
լըվա (16) ջրով խտակ և՛ սամջով գրէ՛:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽԱՂԱՆԽԱՐԶ

« ԽՈԾԿՈՑԻԿ »

Դժուար կարելի է նկարագրել այն ուրախու-
թիւնն որ արեւ կ'բանայ աղջիկներու ամբողջ էութեան մէջ՝ երբ իրենց գիրկին մէջ, սիրտերնուն վրայ կ'սլայն իրենց շինած քրջէ պաճուճապատաւերը. իբր թէ՛ իրենց մէջից ցաւերովը ծնած զաւակ մ'ըլլար ան: Խէ մայրական սիրոյ զգացումը կ'ծնի աղջիկ-ներու սրտին մէջ՝ իրենց մօր գրկէն բաժնուելու օրէն իսկ՝ կ'ապացուցուի անով որ Հագին դեռ աշխարհա-յի իրերու պէսպիսութեան մէջ աչքերին բացած՝ իրենց շուրջի պատկերները դիտելով նմանողաբար ըլլայ թէ բնազդաբար պուպրիկ մ'ալ իրենց թևե-րուն մէջ տեսնել կ'ուզեն: Այս անհասարակի հա-ծուքին Համար ոչ իրենց կարմրայար շրթուքներուն աղաւական ինքնատիպ բաւեր կ'պակսին, ոչ նորբայաց ծաղիկ պէս պծումն իրենց զուարթ, շողջող աչուկ-ներուն՝ մեղույ ծեծքերովները. որոնց Հանդէպ մայր ըր չէ՛ այլ քարէ արձան մ'ալ ըլլար՝ պիտի թուլ-ցնէր խոժոռ արկումն իր աչք ու ունքին, և պիտի բացուէին ճոթերն իր կար-կարկառանի բոխչայի՛ն՝ անկէ պատան մ'երկու քուրջ Հանել տալու պպոյիկ մանկատաճին:

Եւ ահա նորուս փորրիկ դերձակուհին կ'նստի ձեռք բերած լաթի կտորները քով քովի կ'բեռէ, կը ձևէ, կ'յարմարարէ, կ'Հագուեցնէ՝ ձուլակ [երկնի] փայտիկի մը վրայ, և անոր տալով գլուխ մ'ու Համբարթիւն դժուած անք-ուներով դէմը մը՝ շրջա-զգեստով ու թեգիկներով ալ կ'արդարաբար էր Հոգեհատոր պուպրիկը: Ինչ երանութիւն աղջկան մը Համար:

Ան իր ապագայ կենաց նախափորձն է որ կ'ընէ. ձեռակերտ անուշիկ խոժիկը կ'Հագուեցնէ, անուշ ու քաղցր երգերով՝ թևերուն վրայ կ'թռցնէ, սրտին կը սեղմէ, տաք պաշինով մը կ'աղկարէ երեսն ու այ-

տերն անըունը շորեղէնին: Կամ ծառի մը շուքին նստած՝ Հողին մէջ երկու ցպիկներ խոթելով, իր խոժիկին բաժովն ու բոյովը ծանդրման [կախօրրան] մը կ'կապէ և գլուխը սնարին դրած, ձէնիկը գլուխը ձգած՝

« Իմ տղէն զնեմ դնրգար,

Ասեմ գարեզարգար,

Ի՜շշ դարգար... »

— « Ուրուր ուրուր իմ տղէն,

Կախուեր էր ծառի ձղէն,

Թափեր էր ծիրան վերէն [վրան] »:

Մենեքելով կ'օրբէ տղան, ու երգովն ինքն ալ կ'օրորուի օրոր...: Եւ սէր ու գրով չէ որ պիտի պակսի իր մատաղ սրտին, աղապատան իր շրթին-րուն, ու՛մ իր մանրիկ թևերով՝ մանրիկ պուպրիկին պպոյիկ օրորոցն օրելու, և օրորս ասելու Համար:

Պուպրիկը չուտ ալ կ'աչիկ [կ'արթննայ] . Հա-րածին է. կ'ըլնայ, կ'ծէ. Ժքն կ'ուզէ . Հազար գորով՝ մէկ փարա, սաւառ ու կուր. անօդնտ. պպոյիկ մայրիկն այն տանն իր նորասեր կուրծքն է որ կը բանայ, կաթ ջամբելու, իր կաթնատուն անտառւի՛ն ... կանչն ու վոճը, պօռոց-ծըռըը մեղմելու: Եւ երբ անծուճութիւնը միջէ սա տեղը [կոկորդ] Հասնի Համբերութիւնը կտրի սրտեկը մայրիկը թաթիկովը թեթև ապառկներ կուտայ անբաւեռ յարակին կողոյի բբոլուկն, որ պահիկ էր մնչէ, մրսի տայ աչաց և իր եղիկն, սրտում մերկին օր ու աստուր տեսնէ: Խեղճ պուպրիկ, յանգանքն ինն է երբ վերջ ի վերջոյ՝ կեղծ մայրիկին սիրուն անքան ցաւաց ջանին Հասած, դէզ ու անգութ, խիղճը մուռճ, մայրականին տեղ՝ մարդասպանի մը բազուկն երկն-ցունելով՝ քաշել ճովուն, թև և ոտիկն, գլուխ-փորիկը ծուկ-ծուկի բզբելով մէկ և ընէ՛ կաթիկ մը շողորտ արցունքի տեղ՝ պուրակ մը վառող պծում [կաթ] մ'աչքին ճոթը...:

Միշտ միևնույն կատարելագործութեմը կեանքի իրա-կան թատերաբեմին մէկ ծալլէն միւտս: Հոն քան-անայ երեսնամայ արամբին է որ կ'ծնի, կ'խնամէ, կ'մեծցնէ և յուսահատ բուպէ մը յետին ձգնաժամին պրկուող իր մատներուն անդուժ օղակին մէջ կը խեղդէ վզիկն իր միջբարբ գաւկներուն. Հոս՝ եր-կամայ կամ քաճառանայ պպոյիկ աղջիկն է որ կը զնէ կ'վերցնէ ձեռակերտ խոժիկն, և սիրոր Հատած պաշուն կ'ծօյտէ ճիտէն ու կ'ծրուէ ձղաշէն իրանը թևերին...:

Պաճուճապատաւքի կամ խոժիկի սէրն անքան խոր ու լայն բոյն դրած է աղջիկներու սրտին մէջ որ, միայն շորէ խոժիկներով չեն բաւաւար և միայն տղայ տարիքի մէջ չեն յաջենար. անխեղաստ շըր-ջանէ միջևն խեղահաս տարիքը՝ աստիճանական գար-գացում կուտան իրենց պուպրիկատէր արամադուր-թեան:

Միբանի չիբով՝ ծոճուկ կ'շինեն, բաղարջէ ծոճուկ [մարդուպատկեր] կ'շինեն, Հոգ չէ թէ արտաճակը տեղն եղած պաճու մ'ալ՝ մարդոր պէս սիւսկուն ու շղուն և գաւառ առամաններուն պէս մանր ու կտրուն կալաներնուն տակ նստեն, կրթ-կրթ ուտեն խիթն... — անուշ ըլլայ, պպոյիկ մարդա-կերները !:

Անկի մեծնալով՝ խոժիկը վիճակի՝ կ'փոխեն, — ցիւիկը լայնակ տակ կ'ծածկեն, գաւարունն ու

- (1) ձ. ա.: (2) ձ. երացող: (3) ձ. Թանձրնայ:
(4) ձ. վր.: (5) ձ. ցամաքի: (6) ձ. ապա: (7) ձ.
հոթէ: (8) ձ. պղնձն: (9) ձ. արայ: (10) ձ. ջրո-
վայ: (11) ձ. ապա: (12) ձ. ցամաքի: (13) ձ.
ապա: (14) ձ. պինտ: (15) ձ. ապա: (16) ձ.
լըվա: